

NSW Health Factsheet - Tongan

Ko e fekau'aki 'a e TB mo e HIV - Pepa-fakamatala

The connection between TB and HIV

Ko e pepa-fakamatala 'eni fekau'aki mo e TB mo e Human Immunodeficiency Virus (HIV), ko e vailasi ko ia 'oku ne fakatupu 'a e 'EITISI' [Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS)]. Ko e kakai ko ia 'oku nau ma'u 'a e HIV 'oku ngalingaliange te nau puke 'i ha ngaahi ulufia mo e ngaahi mahaki kehe. Ko e TB ko e taha ia 'o e ngaahi mahaki ko ia. Ko e pepa-fakamatala ko'eni' ma'au, kapau kuo 'ilo fakafaito'o 'oku ke ma'u 'a e TB pe 'oku ke ma'u 'a e HIV.

'I he fakafuofua ki he toko 40 miliona 'o e kakai ko ia 'oku nau ma'u 'a e HIV pe 'EITISI', 'oku 'i he toko 13 miliona nai 'oku nau toe ma'u mo e TB. 'Oku mahu'inga 'a hono 'ilo vave kapau 'oku ke ma'u 'a e HIV pea toe ma'u mo e TB koe'uhi' ke lava ke kamata hono faito'o 'o e HIV mo e TB fakatou'osi. Kapau 'e 'ikai faito'o 'a e ongo mahaki ni, te na lava 'o ngäue fakataha ke fakatupu ha puke lahi 'aupito.

KONGA 1: KO E TB

Ko e hä 'a e TB?

Ko e TB 'oku fakatupu ia 'e ha siemu. Ko ha mahaki ia 'oku ne fa'a uesia 'a e ma'ama'a ka 'e malava ke ne uesia 'a e ngaahi konga kehe 'o e sinó, hangē ko e 'utó, kofuuá, pe ko e hui-tu'á. 'E lava ke ngäue 'a e TB 'i he sinó pe 'e toka (mohe). Kapau 'e 'ikai ke faito'o, 'e lava 'e he TB 'oku ngäue 'o fakatupu ha ngaahi palopalema lahi ki he mo'ui' pē 'e a'u ki he mate.

'Oku anga fēfē 'ene mafolá?

'Oku mafola 'a e siemu TB mei ha taha ki he taha 'i he 'eá pea 'oku fa'a mafola 'i he taimi koē 'oku tae, kata, mafatua pe hiva ai ha taha 'oku ne ma'u 'a e TB koē 'oku ngäue. 'E lava 'e ha taha pē 'oku ofi atu ke ne mānava'aki ki loto 'a e siemu TB 'o ne ma'u ai 'a e TB. 'Oku 'IKAI mafola 'a e TB 'i ha fevahevahe'aki hono ngäue'aki 'o e ngaahi me'a ngaahi-kai faka'api', ipu pe peleti, pe ko e fāvai 'i ha 'uma mo ha taha.

Ko e hä 'a e ngaahi faka'ilonga 'o e TB 'oku ngäue?

Ko e kakai ko ia 'oku nau ma'u 'a e TB 'oku ngäue 'oku nau fa'a:

• ongo'i vaivaia pe puke • holo vave 'a e sinó • tae (taimi 'e ni'ihí 'oku toto) pea mamahi e fatafatá	• mofi, pea • pupuha'ia 'i he po'uli' • pe 'ikai ha ngaahi faka'ilonga 'i he taimi 'e ni'ihí

Ko e hä 'a e faikehekehe 'o e TB 'oku ngäue mo e TB 'oku toká?

Ko e kakai ko ia 'oku nau ma'u 'a e TB 'oku ngäue 'oku nau puke mei he lahi 'a e siemu TB ko ia 'oku ngäue 'i honau sinó. Ko e kakai ko ia 'oku nau ma'u 'a e TB 'oku toká 'oku nau toe ma'u pē mo e siemu ko ia 'oku ne fakatupu 'a e TB 'oku ngäue ka 'oku 'ikai ke nau puke koe'uhi' he 'oku toka (mohe) 'a e siemú 'i honau sinó. Meimei ko e kakai ko'eni' ne fakae'a kinautolu ki he siemu TB 'i he kuohili'. Kaekehe, 'e lava ke fakatupu 'i he kaha'ú 'a e TB ko ia 'oku ngäue 'i he kakai ko ia 'oku nau ma'u 'a e TB 'oku toká, tautautefito kapau 'oku nau toe ma'u mo e HIV.

Kapau 'oku ke ma'u'a e **TB 'oku ngāue**, 'oku uHINGA ia 'oku ke:

- Ma'u'a e siemu TB 'oku ngāue 'i ho sinó
- Puke pea 'oku ke ala ma'u'a e ngaahi faka'ilonga hangē ko e tae, mofi, holo e sinó, helehela'ia mo tautā'a 'i he po'uli'
- Ala malava ke fakamafola 'a e siemu TB ki he kakai kehé
- Lava ngāue'aki 'a e faito'o ke faito'o'aki 'a e mahaki'

Kapau 'oku ke ma'u'a e **TB 'oku toká**, 'oku uHINGA ia 'oku ke:

- Ma'u'a e siemu TB ka 'oku 'ikai ke nau ngāue
- 'ikai ke ke puke
- 'ikai lava ke ke fakamafola 'a e siemu TB ki he kakai kehé
- Lava ke ngāue'aki 'a e faito'o ke ta'ofi'aki ha'o ma'u 'i he kaha'ú'a e TB 'oku ngāue

KONGA 2: VAILASI HIV [HUMAN IMMUNODEFICIENCY VIRUS (HIV)]

Ko e hā 'a e HIV?

Ko e HIV ko e vailasi ia 'oku ne lava 'o fakatupu 'a e 'EITISI'. 'Oku 'ohofia 'e he HIV 'a e me'a malu'i 'o e sinó. Kapau 'oku ke ma'u'a e HIV, 'oku lau leva 'oku ke positivi ki he HIV. 'Oku uHINGA 'eni kuo hū 'a e HIV ki ho halanga-totó.

'Oku anga fēfē 'a e mafola 'a e HIV?

'Oku ma'u'a e HIV 'i he ngaahi huhu'a 'o e sinó hangē ko e totó, huhu'a fakafanau 'o e kakai tangatá mo e ngaahi huhu'a halanga-tama 'o e kakai fehiné, mo e hu'ahuhú. 'Oku toki lava pē ke ma'u'a e HIV 'i he taimi 'oku hū ai ki he halanga toto 'o ha taha kehe ha taha pe lahiange 'o e ngaahi huhu'a 'o e sino 'o ha taha 'oku ne ma'u'a e HIV.

'Oku toki mafola pē 'a e HIV 'i he ngaahi founa ko'eni':

- Mohe (sex) 'ikai ngāue'aki ha me'a-malu'i (condom) [mohe (sex) ta'emalu'i]
- Fevahevahe'aki hono ngāue'aki 'o ha ngaahi mata'i-huhu, me'a-huhu mo e naunau kehe ki he huhu faito'o-kona-tapú
- Mei he fa'ee ki he tamá lolotonga 'a e feitamá, fā'elélé pe fakahuhú
- Huhu-totó mo e/pe ngaahi me'a 'oku ngaahi mei he totó ('i 'Aositelelia ni talu mei he 1985, kuo 'osi sivi HIV 'a e ngaahi me'a kuo ngaahi mei he totó)

'OKU 'IKAI LAVA 'a e HIV ke mafola 'i he: taé, 'umá, mafatuá, 'a'anú, tangi', fevahevahe'aki hono ngāue'aki o e naunau hele, huhu mo e sēpuni, tupenu mohenga, fale mālōlō, saoa pe ko ha fa'ahinga founa pā ki ha taha.

Ko e hā 'a e ngaahi faka'ilonga 'o e HIV?

'E 'ikai lava ke ke tala pe 'oku ma'u'e ha taha 'a e HIV 'aki pē ho'o sió. Ko e toko lahi taha 'o e kakai 'oku nau ma'u'a e HIV 'oku nau 'asi mo'ui lele pē pea 'ikai ha faka'ilonga. 'E ala 'osi ha ngaahi ta'u ia kimu'a pea toki kamata ke 'asi 'a e ngaahi faka'ilongá pea ko e toko lahi 'o e kakau 'oku nau ma'u'a e HIV 'oku 'ikai ke nau 'ilo ia 'e kinautolu.

Ko e hā 'a e faikehekehe 'o e HIV mo e 'EITISI'?

Ko e HIV 'oku ne 'ohofia 'a e me'a malu'i 'o e sinó. Kapau 'e 'ikai ke faito'o, 'e maumau'i leva 'e he HIV 'a e me'a malu'i 'o 'ikai ke toe malava leva 'e he me'a malu'i 'e fakafepaki 'i 'a e ngaahi mahaki maheni ' pea 'oku 'i he tu'unga fakatu'utamaki leva ha taha pehē ke puke pea a'u ki he mate. Ko e tūkunga 'eni 'oku 'iloa ko'e ko e 'EITISI' - Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS).

Kapau 'oku ke ma'u'a e HIV, 'oku uHINGA ia 'oku ke:

- Ma'u'a e vailasi ko ia 'oku ne fakatupu 'a e 'EITISI'
- 'ikai ala ma'u ha fa'ahinga faka'ilonga
- Lava ke faito'o

KONGA 3: TB mo e HIV – KO HONO TESI’ MO HONO SIVI’

‘Oku hanga ‘e he HIV ‘o fakavaivai’i ‘a e me’a malu’i – “‘oku ne fakaava ‘a e matapā ki he ngaahi mahaki kehé” – ko ia, kapau ‘oku ke ma’u ‘a e HIV pe ko e TB ‘oku toká, ‘oku ngalingaliange leva ke ke ma’u ‘a e TB ‘oku ngāué. Kapau ‘e ‘ikai faito’o ‘a e ongo mahaki ni, te na lava ‘o ngāue fakataha ke fakatupu ha puke lahi ‘aupito.

Ko e hā ‘oku mahu’inga ai ke sivi TB kapau ‘oku ou ma’u ‘a HIV?

Kapau ‘oku ke ma’u ‘a e HIV, ‘oku mahu’inga ke feinga ke ‘ilo pe ‘oku ke ma’u ‘a e TB ‘oku toká he ‘oku ngaliange ke tupu ‘a e TB ‘oku toká ki he TB ‘oku ngāué ‘i he kakai ko ia ‘oku nau ma’u ‘a e HIV. Kapau ‘oku ke ma’u ‘a e TB ‘oku toká pea pehē ki he HIV, te ke lava ‘o ma’u ha faito’o.

Ko e hā ‘oku mahu’inga ai ke sivi HIV kapau ‘oku ou ma’u ‘a e TB ‘oku ngāué?

Kapau ‘oku ke ma’u ‘a e TB ‘oku ngāué, ‘oku mahu’inga ke feinga ke ‘ilo pe ‘oku ke ma’u ‘a e HIV he ko e taimi ‘e ní’ihi, ko e kakai ko ia ‘oku nau ma’u ‘a e TB ‘oku ngāué ‘oku nau toe ma’u mo e HIV. ‘Oku mahu’inga ke sivi koe’uhi’ kapau ‘oku ma’u ‘a e HIV pea toe ma’u mo e TB ‘oku ngāué, te ke lava ‘o ma’u ha faito’o.

Ko e hā ‘a e ngaahi sivi TB ‘e fiema’u ke u fai’?

Ko e ngaahi sivi maheni ‘e tolu ki he TB ‘oku lava ke fai ‘I ha fa’ahinga kiliniki fatafata pē ‘i Niusaele. Ko kinautolu ‘eni:

- Ko e Sivi Kili Tuberculin [Tuberculin Skin Test (TST)], ‘oku toe ‘iloa ko e sivi Mantoux
- Ko ha faka’ata fatafata
- Ko ha sivi ‘a’anu

Ko e ngaahi sivi kō’eni’ ‘oku lava ke ‘ilo ai pe kuo fakae’a ko e ki he TB (TB ‘oku toká) ‘i he kuohili’ pe ‘oku ke ma’u ‘a e TB ‘oku ngāué. ‘E fai ‘e he kiliniki fatafatá ‘a e tu’utu’uni koē pe ko e fē ‘a e sivi ‘oku fiema’ú.

Ko e hā ‘a e sivi HIV ‘oku fiema’u ke u fai’?

‘E lava ‘o fai ha sivi toto ki he HIV ‘i ha fa’ahinga kiliniki pē ki he mo’ui feohi-fakasinó (sexual health clinic) ‘i Niusaele pe ‘i ho’o toketaá.

Ko e hā hono totongi’?

Ko e ngaahi sivi kotoa pē ki he TB ‘oku ‘ikai totongi’ ‘i he ngaahi kiliniki fatafata ‘i Niusaele. ‘E ala fiema’u ha’o ‘apoinimeni ke ke ‘alu ki ha kiliniki fatafata ka ‘oku ‘ikai fiema’u ha’o kaati Medicare.

Ko e sivi HIV ‘oku TA’ETOTONGI’ ‘i he ngaahi kiliniki ki he mo’ui feohi-fakasinó (sexual health clinic) ‘i Niusaele pea ‘oku ‘ikai fiema’u ho’o kaati Medicare. ‘Oku toe lava foki ‘i ho’o toketa fakafeitu’ú ka ‘e fiema’u ho’o kaati Medicare.

KONGA 4: TB MO E HIV – NGAahi FAITO’Ó

Ngaahi faito’o ki he TB

‘Oku lava ke faito’o ‘o sai ‘a e TB ‘oku ngāué ‘i he kakai ko ia ‘oku nau ma’u ‘a e HIV. ‘Oku faito’o ‘a e TB ‘oku ngāué ‘aki ‘a e ngaahi antibiotics ‘o ‘ikai toe si’i hifo ‘i he māhina ‘e 6. ‘E tokanga’i koe ‘e ha neesi ‘i ho’o ngāue’aki ‘a e faito’o ke fakapapau’i ha fa’ahinga ola kovi mo fakapapau’i ‘oku kakato ‘a e faito’o.

Ko e TB ‘oku toká ‘i he kakai ko ia ‘oku nau ma’u ‘a e HIV, ‘oku faito’o’aki ia ‘a e antibiotics ‘i he māhina ‘e 6 ke ta’ofi ha’ane tupu ki he TB ‘oku ngāué.

Ngaahi faito'o ki he HIV

'Oku'ikai ha faito'o ki he HIV mo e 'EITISI' 'i he lolotonga ni, kaekehe, 'oku lahi'a e ngaah faito'o kuo ngaahi ke ne tau'i'a e HIV mo fakatuai'i'a e maumau 'oku fai'e he vasilasi' ki he me'a malu'i'. 'I hono faito'o, 'oku toko lahi'a e kakai 'oku nau ma'u'a e HIV 'oku lava ke nau sai pe'a hoko atu pe'enua mo'ui lelei, femou'ekina mo mo'ui lato.

Ko e ha'a e totongi'?

'Oku TA'ETOTONGI'a e ngaahi faito'o kotoa ki he TB. 'Oku'ikai fiema'u ha kaati Medicare.

Ko e ngaahi faito'o ki he HIV 'oku at'a ia ki he kakai kotoa pe'oku'i ai 'enua kaati Medicare 'aki ha ki'i totongi si'isi'i.

KONGA 5: FAKAMATALA KEHE

'E uesia nai'eku ma'u'a e HIV pe TB hoku tu'unga faka'imikuleisoni'?

TB:

'E'IKAI uesia ho tu'unga faka-imikuleisoni 'i 'Aositelelia ha'o ma'u'a e mahaki TB 'oku ng'ae'ue pe TB 'oku toka.

HIV:

Kapau 'oku ke nofo fonua, 'e'IKAI foki ke uesia ho tu'unga faka-imikuleisoni' ha'o ma'u'a e HIV. Kaekehe, ko e kau kole nofo-fonua kotoa pe'oku fiema'u ke nau paasi 'i ha fiema'u ke mo'ui lelei'a ia 'oku kau ai'a e sivi HIV mo ha faka'ata fatafata. 'Oku fahi'a e ngaahi lao mo e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e hoko ko ha taha nofo-fonua. Ko ia ai 'oku mahu'inga ke ma'u ha fale'i fakalao mei ha taha kuo paasi ko ha Fakafofonga Fehikitaki (Migration Agent).

Tauhi-fakapulipuli' (Confidentiality)

Ko e tauhi-fakapulipuli' 'oku uHINGA ia 'oku fakapulipuli ha fa'ahinga fakamatala fekau'aki mo koe 'oku ma'u'e ha sevesi ki he mo'ui', pea 'oku'ikai lava ke nau 'ave'a e fakamatala ko ia ki ha kakai kehe ta'e ma'u ho'o fakangofua. 'I 'Aositelelia ni', 'oku fepaki mo e la'o ki ha fa'ahinga taha ng'ae'ue ki he tauhi'o e mo'ui' ke talanoa'i mo ha kakai kehe ho ngaahi fakamatala fakapulipuli'.

Ko hono ng'ae'ue'aki'o e kau fakatonulea

'E lava ke 'i ai ha'o taha fakatonulea 'i he taimi 'oku ke talanoa ai mo ha kau ng'ae'ue tauhi'o e mo'ui' pe ko e ngaahi sevesi kehe. Hang'e ko e kau ng'ae'ue kotoa ki he tauhi'o e mo'ui', KUOPAU ke malu'i'e he kau fakatonulea ho'o fakapulipuli'.

'I hono ng'ae'ue'aki'o ha fakatonulea, te ke lava 'o:

- Mahino'i'a e me'a kotoa 'oku tala atu
- Fakapapau'i 'oku mahino'i'a e me'a kotoa 'oku ke lea'aki'
- Fai ha ngaahi fehu'i mo ma'u ha ngaahi tali
- Lava ke mahino'i mo fakangofua ha sivi pe faito'o

'Oku toe at'a'a e 'Ofisi Fakatonulea Telefoni' 'i ha feitu'u pe 'i 'Aositelelia. Ta ki he 131 450 ('i ha totongi'o ha ta pe 'i ho feitu'u) pea 'e fakahoko koe ki he sevesi 'oku ke fiema'u ke ke lea ki ai' pea 'i ai mo ha taha fakatonulea telefoni.

KO E NGA AHI SĒVESI'E LAVA KE TOKONI':

Ngaahi Kiliniki Fatafatá

Ki he kiliniki fatafata ofi tahá, 'alu ki he:

www.health.nsw.gov.au/publichealth/infectious/tb/pdf/chest_clinics/pdf

Sexual Health Clinics

Ngaahi Kiliniki ki he Mo'ui Feohi-fakasinó

Ki he kiliniki ki he mo'ui feohi-fakasinó ofi taha atú, sio'i he 'S'i he tohi telefoni Peesi Hinehiná PE tā ki he laine Fakamatala ki he Mo'ui Feohi-fakasinó 'i he 1800 451 624

Ki ha fakamatala fakaikiikiange ki he HIV 'i ho'o leá, 'alu ki he:

Multicultural HIV/AIDS and Hepatitis C Service

www.multiculturalhivhepc.net.au

Ki ha fakamatala fakaikiikiange ki he TB 'i ho'o leá, 'alu ki he:

Multicultural Health Communication Service

www.mhcs.nsw.gov.au

Potungāue Mo'ui 'a Niusaelé

www.health.nsw.gov.au/PublicHealth/Infectious/TB/index.asp